

18e jaargang

nummer 2

februari 1982

DAAD
EN
GEDACHTE

**orgaan gewijd aan de problemen
van de zelfstandige arbeidersstrijd**

Bij elke bijzondere handeling
gaat het denken aan het doen
vooraf. Bij het handelen van
klassen of massa's blijkt de
betekenis van het handelen
pas achteraf. Hier gaat de
daad vooraf aan het begrip.

Theo Maassen

DAAD EN GEDACHTE

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN
VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

Geen vaste abonnementsprijs

De uitgave zal worden bekostigd uit vrijwillige bijdragen

Red. en adm.: Schouw 48-11, Lelystad

Postgiro 307695

T I E N S T E L L I N G E N O V E R P O L E N

1. De op zondag 13 december 1981 door de regering van generaal Jaruzelski afgekondigde 'noodtoestand' en de daarmee gepaard gaande maatregelen betekenen *n i e t* dat thans in Polen *met harde hand de klok wordt teruggedraaid*", zoals de "nieuwe Rotterdamse Courant" het op 16 december in een hoofdartikel formuleerde. Weliswaar hebben de Polen inderdaad een harde hand te speuren gekregen, maar er is méér dan één reden om aan te nemen dat de woordvoerders van de militaire raad volstrekt oprecht waren met hun verzekering, dat de tijden van vóór de zomer van 1980 niet zullen terugkeren en dat het proces van economische hervorming niet zal worden stopgezet. Dat het optreden tegen de in 1980 ontstane vakbeweging "Solidariteit" met deze officiële verzekering in strijd schijnt, is het gevolg van een fundamenteel misverstand omtrent "Solidariteit" dat wijd en zijd verbreid is. "Solisariteit" is allermintst een organisatie die de belangen van de Poolse arbeidersklasse in het algemeen en van de aangesloten arbeiders in het bijzonder krachtig heeft verdedigd tegenover de heersende klasse van een naar bolsjewistisch model gevormde staat. "Solidariteit" is integendeel een organisatie die geen andere functie heeft uitgeoefend dan deze, dat zij de arbeiders zo stevig mogelijk in haar greep en binnen de perken, dat wil zeggen binnen de bestaande orde trachtte te houden. Haar erkenning door de autoriteiten betekende niet, dat er in een 'onvrije' situatie een stukje 'vrijheid' werd veroverd. Ze werd 'erkend' omdat de Poolse heersenden beseften, dat voor de beheersing van de arbeiders "Solidariteit" een veel beter instrument zou kunnen zijn dan de klassieke vakbeweging naar Russisch voorbeeld. De maatregelen van Jaruzelski tegen "Solidariteit" mogen niet worden verstaan als een uiting van afkeer tegen een organisatie van haar type. Zij spruiten daaruit voort, dat "Solidariteit" tot het vervullen van haar functie niet in staat is gebleken. Niet het zogenaamde succes, maar omgekeerd het *f a l e n* van "Solidariteit" vormt de verklaring voor alles wat er in de loop van december en tot op heden toe in Polen is geschied.

2. Sinds de ondertekening van de "Akkoorden van Gdansk" op 31 augus-

tus 1980 1) tot half december 1981, dat wil zeggen ruim 15 maanden lang, heeft "Solidariteit" zich volijverig ingespannen om alle, geheel tegen de zin van de leiding door haar achterban ondernomen stakingsakties zo snel mogelijk te beëindigen. Het is uiteraard ondoenlijk alle etappen van de door "Solidariteit" gevolgde weg tot in bijzonderheden te beschrijven. We volstaan met het doen van enkele grepen uit de persberichten van het laatste kwartaal van het afgelopen jaar 2):

- eind oktober eist "Solidariteit" voor de zoveelste keer de beëindiging van de lokale stakingen in verschillende delen van het land ("Frankfurter Allgemeine Zeitung" van 31-10);

- de vakbeweging "Solidariteit" streeft naar beëindiging van de wilde stakingen ("De Waarheid" van 2-11);

- de golf van plaatselijke stakingen kon nog niet worden ingedamd ondanks een dringende oproep van het parlement en niettegenstaande een oproep van "Solidariteit" tot zelfbeperking. 't Presidium van "Solidariteit" wil een *interne*, door de vakbeweging *zelf* tot stand te brengen inperking van het stakingsrecht en disciplinaire maatregelen tegen hen die de vakbewegingseenheid en de vakbewegingsdiscipline verzwakken. De vakbeweging verlangt onverbiddelijk dat er een einde aan de ongeorganiseerde stakingen komt en verklaart, dat het presidium onder de gegeven omstandigheden zijn werk niet kan voortzetten ("Frankf. Allg. Ztg." van 2-11);

- Walesa zei gisteravond, dat de plaatselijke leiders van "Solidari-

-
- 1) Wij hebben in "Daad en Gedachte" destijds deze akkoorden als "een overwinning van de arbeiders" gekarakteriseerd. Wij denken daar thans genuanceerder over. Dat de Poolse regering het stakingsrecht erkende en dat haar de 'vakverenigingsvrijheid' werd afgedwongen betekende inderdaad een zegepraal van de arbeiders, een overwinning op de konservatieve vleugel van de bolsjewistische Verenigde Poolse Arbeiders Partij. Tegelijkertijd echter was hetgeen er door en dank zij de strijdende arbeiders werd bereikt min of meer een overwinning van de vooruitstrevende vleugel der partij, eveneens op het konservatieve deel daarvan. De gebeurtenissen hebben zich sindsdien zó ontwikkeld, dat de - voorlopig door de 'progressieve vleugel' beheerste - partij in de 'vrije' vakbeweging nu een instrument vond dat naar beheersing van de arbeiders zou streven, maar dat de arbeiders het stakingsrecht hanteerden op een wijze welke die beheersing tot een vrome wens maakte. Daarmee werd bovenal de overwinning der 'progressieven' op losse schroeven gezet.
 - 2) In de overige kwartalen van '81 was de houding van "Solidariteit" al niet anders, getuige bijvoorbeeld een bericht in de "Frankfurter Allgemeine Zeitung" van 9 maart, waaruit blijkt, dat de arbeiders in Radom, toen zij zich bereid toonden te gaan staken, op felle tegenstand van de leiding van "Solidariteit" stuitten. Voor 't eerdere optreden van deze vakbeweging verwijzen we naar de brochure van Henri Simon "Regering, partij én 'Solidariteit' tegen de Poolse arbeiders". Deze brochure kost f 5,50 incl. portokosten en is verkrijgbaar bij onze administratie.

teit", die blijven aanzetten tot stakingen waarschijnlijk van hun posten zullen worden ontheven ("Rotterdams Nieuwsblad" van 3-11);

- Walesa wil dat het nationale bestuur van "Solidariteit" zijn oproep tot beëindiging van de 'ongecontroleerde' stakingen overneemt. Zij dreigen de nieuwe vakbeweging tot een leeg begrip te maken. Hij heeft met opstappen gedreigd voor het geval het bestuur niet met hem mee zou gaan ("Waarheid" van 3-11);

- Afgelopen week ijverden zowel het Poolse parlement als "Solidariteit" voor opheffing van de stakingen ("Frankf. Allg. Ztg." van 3-11);

- de oproep aan de stakers in Zyrardow om hun aktie te beëindigen was het enige punt waarover de 107 leden van de nationale commissie van "Solidariteit" overeenstemming konden bereiken. Een voorstel van Walesa om de deelnemers aan *alle* wilde stakingen op te roepen het werk te hervatten is met slechts één stem meerderheid verworpen ("NRC" van 4-11);

- aktieve bemoeienis van Walesa heeft maandag (2-11) geleid tot opheffing van de staking van rond 100.000 arbeiders in Tarnobrzeg, het centrum van de Poolse zwavelindustrie ("Waarheid" van 4-11);

- de arbeiders in Radom konden dezer dagen door de vakbeweging "Solidariteit" slechts *met moeite* van staken worden afgehouden ("Der Spiegel" van 11-12);

- "Solidariteit" heeft krachtig bijgedragen tot het wegebben van de landelijke stakingsgolf ("Der Spiegel" van 11-12).

Dat men bij dit alles te maken heeft met een optreden dat uit het *wezen* van de vakbeweging "Solidariteit" voortvloeit blijkt onder andere uit een verklaring van het landelijk bestuur, dat "Solidariteit" tengevolge van de stakingsakties *"van binnenuit dreigde te worden opgeblazen"*. Dat de overal in Polen uitbrekende stakingen *n i e t 't* werk van "Solidariteit" waren wordt nog eens onderstreept door de vrijspraak van drie aktieve leden van deze organisatie die ná het afkondigen van de 'noodtoestand' terecht stonden. De verdediging wist aannemelijk te maken dat de aktie in de staalfabriek "Huta Warszawa" niet op hun aansporing doch *spontaan* was uitgebroken en dat de verdachten zich juist hadden ingespannen om de gemoederen te sussen. Niet voor niets verklaarde een vertegenwoordiger van "Solidariteit" tegenover een journalist van de "Frankfurter Allgemeine Zeitung" dat "Solidariteit" *met de door haar ondernomen akties slechts de aandacht wilde vestigen op gebreken bij de produktieplanning en de levering van onderdelen wilde bespoedigen*. Hij zei ook, dat "Solidariteit" aldus *voor de werkgevers in het krijt trad* ("Frankf. Allg. Ztg." van 28-10). Om het ware beeld van "Solidariteit" te kompletteren behoeft men hier alleen maar de uitspraak aan toe te voegen van haar funktionaris Jan Rulewski, dat alleen deze organisatie de Russen de handhaving van de orde in Polen zou kunnen garanderen ("Der Spiegel" van 11-12). Het zijn woorden die aan duidelijkheid niets te wensen overlaten, die funktie en bedoelingen van "Solidariteit" in het juiste licht stellen, maar die - fataal genoeg voor zowel de organisatie als de Poolse heersende klasse - niet strookten met de werkelijkheid. "Solidariteit" streefde inderdaad onafgebroken naar orde en arbeidsrust in Polen, maar dat streven ten spijt was iets dergelijks in Polen ver te zoeken.

3. De direkte aanleiding tot de afkondiging van de 'noodtoestand' in Polen is het - in de voorafgaande maanden steeds duidelijker wordende - feit, dat de Poolse arbeidersklasse hoe langer hoe meer aan de greep van

"Solidariteit" ontsnapt. Op 28 oktober meldt de "Frankfurter Allgemeine Zeitung" dat er in het centrale partijorgaan "Trybunu Ludu" op is gewezen, dat de leiding van de vakbeweging niet in staat is haar achterban in toom te houden. In de loop van november stemmen alle berichten uit Polen hierin met elkaar overeen, dat de stakingen in verscheidene delen van het land voortduren tegen de zin van "Solidariteit". Ondanks herhaalde oproepen van de Poolse regering én van Lech Walesa om het stakingswapen voorlopig niet te hanteren, breken op diverse plaatsen nieuwe stakingen uit ("Volkskrant" van 11-11 en "Frankf. Allg. Ztg." van 11-11). Op 2 november bericht laatstgenoemd blad, dat het Poolse parlement met voldoening kennis heeft genomen van de jongste oproep van "Solidariteit" om de stakingen te beëindigen, maar ongerust is door de houding van de radikale elementen binnen die vakbeweging, wier akties gericht zijn tegen de grondslagen der bestaande maatschappelijke orde. Tegen deze radikale elementen - het dicht bij de arbeiders staande lagere kader en de arbeiders zelf - richt zich na de 13e december het optreden van het militaire bewind. Niet tegen "Solidariteit" als zodanig zijn de maatregelen bedoeld, maar tegen "Solidariteit" voor zover het onder de druk van de arbeiders staat.

4. Zoals - naar het woord van Henri Simon - de regering, de partij en de vakbeweging "Solidariteit" gedurende geruime tijd tégen de Poolse arbeiders optreden, zo is in de herfst van 1981 het punt genaderd waarop de klassenstrijd van de Poolse arbeiders zich tegen "Solidariteit" en bijgevolg tegen de partij en de regering richt. Eind oktober waarschuwt Jaruzelski al, dat de regering alle middelen die de wet haar levert zal aangrijpen indien de vakbeweging "Solidariteit" niet bij machte blijkt de wilde stakingen onder de knie te krijgen ("Rotterdams Nwsbl." van 31-10). Begin december konstateert "Der Spiegel" dat de eisen van de arbeiders veel verder gaan dan datgene wat de leiders van "Solidariteit" met elkaar in Radow bespraken. De regering doet het voorkomen alsof het daar besprokene voor haar een reden is geweest om zich op 'uitzonderingsmaatregelen' te bezinnen, maar in werkelijkheid wordt de positie van de Poolse heersende klasse niet door de funktionarissen van "Solidariteit" bedreigd, maar door het optreden van de arbeiders. Begin januari j.l. verklaart vice-premier Mieczyslaw Rakowski, dat er *"in de afgelopen tien maanden nauwelijks een dag zonder stakingen in Polen is geweest"*. *"We overdrijven niet"*, zo voegde hij er aan toe, *"als we zeggen dat we maar een enkele stap van een burgeroorlog verwijderd waren....."* Hij sprak in dat verband van *"toenemende anarchie, vernietiging van de Poolse economie, de moderne polonaise, de dans van de stakers..."* Begin november schreef 't Poolse weekblad "Polityka" dat *"een grote coalitie voor Polen de enige uitweg"* was. In de weken die aan de afkondiging van de 'noodtoestand' voorafgingen toonde Jaruzelski zich tot een dergelijke coalitie best bereid. Er werd naarstig overlegd over een regering waarin de partij, de kerk én "Solidariteit" vertegenwoordigd zouden zijn. De generaal toonde zich voorstander van een samenwerking tussen *alle vaderlandslievende krachten* om de eenvoudige, door het Duitse weekblad "Die Zeit" genoemde reden, dat het beoogde bondgenootschap "Solidariteit" aan banden zou leggen, dan wel in een behoudende en een radikale vleugel zou doen uiteenvallen. Maar dat grote bondgenootschap, die grote coalitie werd hoe langer hoe schimmiger toen het uitzicht daarop de spanningen niet deed verminderen en het aantal stakingen bleef toenemen. Begin december werd er nauwelijks nog van gerept. Inplaats daarvan begon de heer-

sende klasse in Polen meer en meer 't leger te beschouwen als de enige instantie die nog in staat zou zijn *"de dans van de stakers"* te doen ophouden. Bij de ingreep van de militairen werden de radikale elementen van "Solidariteit", de militanten van pas gevormde, min of meer politieke *"clubs"* én de behoudendste elementen van de partij gevangen gezet. De bedoeling van dat alles werd nauwkeurig beschreven door "Die Zeit" toen dit blad konstateerde, dat *"alléén op die manier het antwoord van de arbeiders, te weten een algemene staking, misschien zou kunnen worden afgewend"*. Met die woorden werd precies onthuld, wat er in Polen op het spel stond en wáárom het bij de 'noodtoestand' was begonnen.

5. In november verklaarde Jaruzelski in de ministerraad, dat een ontmoeting tussen hem, de primaat Glemp (de hoogste kerkelijke autoriteit in Polen) én Lech Walesa gunstige voorwaarden had geschapen voor een verbetering van het sociale klimaat. Hij noemde het gesprek "van betekenis" voor de vorming van een "Front van nationale verzoening", waarmee tegen de crisis zou kunnen worden opgetreden. Toen dezelfde Jaruzelski ruim een maand later het militaire bewind instelde leidden velen daaruit af, dat hij alleen maar "geveinsd" had en niet werkelijk tot de gematigden had behoord. Een dergelijke konklusie komt erop neer dat aan Jaruzelski ten onrechte goede bedoelingen werden toegeschreven terwijl hij in feite slechte bedoelingen zou hebben gekoesterd. Dat is een zienswijze die eraan voorbijgaat, dat het in het maatschappelijk leven in het geheel niet op bedoelingen, of ze nu "goed" of "slecht" zijn, aankomt en dat het handelen van de personen op het historische toneel bepaald wordt door de sociale verhoudingen en door de belangen die daaruit voortvloeien. Niet zonder grond heeft de Nederlandse brigade-generaal Berkhof in de NRC van 22 december opgemerkt, dat de jongste gebeurtenissen in Polen geenszins aantonen dat Jaruzelski niet tot de gematigden behoort. Dat verklaart ook het feit, dat de Polen, naar in een reportage in de "Winschoter Courant" van 6 januari j.l. wordt vastgesteld, *"generaal Jaruzelski niet echt verafschuwen"*. *"De stemming tégen hem is minder dan ik had gedacht"*, verklaart de heer E. Bolhuis uit Stadskanaal, juist teruggekeerd van een bezoek aan Polen en iemand die redelijk Pools spreekt en die taal uitstekend kan verstaan. Wie het jongste hervormingsproces als een maatschappelijke onvermijdelijkheid en een economische noodzaak ziet, die begrijpt, dat Jaruzelski ten langen leste wel tegen de arbeidersklasse *moest* optreden. Of de Poolse arbeiders van de aangekondigde hervormingen verwachtingen hebben gekoesterd of niet, de praktijk ervan bracht snel genoeg aan het licht, dat ze veeleer op een verhoging van de arbeidsproduktiviteit gericht waren dan op een verbetering van hun materiële positie. Derhalve werd de strijd dáárvoor onverminderd en met gebruikmaking van het stakingswapen voortgezet. Dat nu vormde een bedreiging voor de arbeidsproduktiviteit en dus voor het door de top beoogde effect van de hervormingen. De 'gezondmaking' van de Poolse ekonomie, dat wil zeggen de rentabiliteit van het op uitbuiting en meerwaardevorming gebaseerde bedrijfsleven kwam in gevaar.

6. Op 15 januari j.l. schreef "Het Parool" dat *"de houding van de militaire autoriteiten (in Polen) tegenover de in Oost-Europa unieke vrije vakbeweging ("Solidariteit") de belangrijkste graadmeter is voor de bedoelingen van het regime"*. Wij hebben de behoefte hieromtrent op te merken dat "Solidariteit", zomin als welke vakbeweging ook, "vrij" van de maat-

schappelijke verhoudingen opereert en dat zij volstrekt niet zo "uniek" is als men 't wil doen voorkomen aangezien zij evenals iedere andere vakbeweging 't instrument is dat de sociale vrede moet handhaven. Omdat zij daartoe onbekwaam gebleken is heeft Jaruzelski haar terzijde geschoven, want zonder sociale vrede zijn de economische hervormingen, die gepresenteerd worden als 'medezeggenschap of zélfbestuur van de arbeiders' maar het niet zijn, onmogelijk. Wat in Polen de laatste maanden zich opdringt, is de vraag, wie nu eigenlijk de dienst uitmaakt, de behoudende vleugel van de partij, de progressieve vleugel, de vakbeweging "Solidariteit", dan wel de arbeiders. Eer er een duidelijk antwoord op die vraag gegeven is, verklaarde een al wat oudere Poolse politicus tot het Duitse weekblad "Die Zeit", is een economische hervorming een onmogelijkheid. Dat Jaruzelski tegen de machteloze vakbeweging "Solidariteit" is opgetreden bewijst allerminst dat hij in zijn hart de economische hervorming niet zou willen. Als "Solidariteit" de arbeiders niet in het gareel kan houden moet, aldus de redenering van de Poolse heersende klasse, "Solidariteit" 't veld ruimen voor een instrument, dat de arbeidersklasse wél beheersen kan. En dat juist met het oog op de economische rekonstruktie.

7. Dat het de militaire raad om streng optreden tegen de arbeiders en tegen de lagere, dicht bij de arbeiders staande, kaders van "Solidariteit" te doen is, allerminst om streng optreden tegen de top van deze vakbeweging, dat bewijst de "uitzonderingsbehandeling" die Lech Walesa ten deel gevallen is. De verklaring voor die behandeling is de kloof die al tijden lang tussen Walesa en zijn achterban gaapt, een kloof die er mede toe geleid heeft, dat wat radikalere funktionarissen van "Solidariteit" de afgelopen herfst hun functie ter beschikking hebben gesteld. De tegenstelling tussen de leiding van "Solidariteit" in het algemeen en Walesa in het bijzonder enerzijds, de achterban anderzijds, heeft tot gevolg gehad dat Walesa min of meer vleugellam werd. Toen midden-november de bezette brandweerkazerne in Warschau door militairen werd ontruimd, nam Walesa zijn toevlucht tot "grote woorden" om niets behoeven te doen. Enkele weken eerder had de Poolse korrespondent van "Le Monde" zich reeds afgevraagd, hoe lang Walesa nog zou gelden als de verpersoonlijking van de vakbeweging "Solidariteit". Vice-premier Rakowski heeft over Walesa gezegd, dat *"hij zonder adviseurs weinig voorstelt en dat het soms moeilijk is zijn ideeën serieus te nemen"*. Dat hebben de Poolse arbeiders dan ook al een jaar lang niet gedaan, dat heeft tenslotte ook Jaruzelski niet meer kunnen doen. *"De zaken zijn hem boven het hoofd gegroeid"*, aldus Rakowski. Dit lijkt ons een aannemelijker verklaring voor het feit, dat hij tot nu toe niet met de militaire raad heeft willen onderhandelen dan die welke de westerse media daarvoor gegeven hebben. Dat Walesa, die zich meer dan een jaar lang telkenmale en meer dan eens als regelrechte stakingsbreker, door de heersers in Polen liet gebruiken, zich nu opeens niet meer door hen zou willen laten gebruiken, is in strijd met de logika. In oktober heeft hij op een desbetreffende vraag gezegd, samenwerking met de regering niet uit te sluiten en hij voegde daar zelfs aan toe dat hij "niets uitsloot". John Darnton, de Poolse korrespondent van de New York Times, die uit Walesa's houding heeft afgeleid, dat hij zou weigeren om mee te werken om tot een "getemde" verzie van "Solidariteit" te komen, heeft er kennelijk geen oog voor dat "Solidariteit" moeilijk tammer kan worden dan het al was en dat het juist die "tamheid" is die maakt dat de autoriteiten Walesa graag willen betrek-

ken bij toekomstige overeenkomsten over vakbonden. Maar hebben diezelfde autoriteiten dan niet verklaard, dat er geen plaats is voor een vakbeweging die zich onafhankelijk opstelt van de partij? Inderdaad, maar Walesa was nooit zo "onafhankelijk" van de partij. Hij had er geen moeite mee dat haar "leidende rol" nadrukkelijk in de "Akkoorden van Gdansk" werd erkend en hij wilde best op het kompas van die partij, althans van haar progressieve vleugel varen. Aan de verklaring van de autoriteiten omtrent een nieuwe van de partij afhankelijke vakbeweging dient geen grotere betekenis te worden gehecht dan daaraan toekomt. Dat dit zo is blijkt uit het feit, dat er op 13 januari j.l. in Warschau onder leiding van Jaruzelski besprekingen zijn gevoerd tussen regeringsfunktionarissen en leden van de "verboden" vakbeweging "Solidariteit".

8. Dat, zoals de "NRC" op 5 januari berichtte, direkt na de 13e december de invloed van de "havikken" in Warschau groot was, langzamerhand echter de "duiven" weer aan invloed hebben gewonnen, korrespondeert met de taken, waarvoor de militaire raad zich gesteld zag. Eerst diende de falende vakbeweging "Solidariteit" terzijde worden geschoven, vervolgens kwam de economische hervorming op de voorgrond te staan, waarvan de "duiven" altijd al de pleitbezorgers zijn geweest, waarvoor niet de militairen maar de progressieve delen van het partijapparaat, dat wil zeggen de exponenten van de (komende) nieuwe managersklasse de - aan de praktijk van het bedrijfsleven ontleende - oplossingen hebben aangedragen. Het gaat daarbij om een economische hervorming die op de Poolse maatschappelijke werkelijkheid is afgestemd en die slechts kan worden doorgevoerd zodra de roerige en strijdbare Poolse arbeidersklasse "getemd", dat wil zeggen: voldoende geïntimideerd is. Uit het voorafgaande volgt, dat Jaruzelski er inderdaad niet op uit kan zijn geweest de maatschappelijke hervormingen in Polen ongedaan te maken. Die "hervormingen" zijn allerminst hervormingen die het in Oost-Europa bestaande systeem aantasten, al zijn er niet weinigen in het westen die dat menen. Wat het "systeem" aantastte, dat was de strijd van de Poolse arbeiders, waarvoor men in het westen altijd veel minder belangstelling had dan voor de politieke opvattingen van bijvoorbeeld Kuron of de persoon van Lech Walesa. Het lijkt onbetwistbaar dat Jaruzelski onder Russische druk gehandeld heeft. Voor zover bekend hebben vertegenwoordigers van het Kremlin hem te verstaan gegeven, dat hij "orde op zaken" diende te stellen indien hij niet wilde, dat Moskou "orde op zaken" zou stellen. Maar Moskou heeft niet ingegrepen op de manier zoals het in 1968 in Tsjechoslowakije ingreep nadat Alexander Dubcek voor dergelijke waarschuwingen doof gebleven was of zoals het in 1956 in Hongarije ingreep nadat het zelfstandig arbeidersoptreden daar tot een bedreiging van de Russische belangen was geworden. Jaruzelski is niet de marionet van de Russen, waarvoor de Amerikaanse president Reagan hem houdt; hij dient de belangen van de Poolse heersende klasse. Vice-premier Rakowski verkondigde daarom de simpele en objektieve waarheid toen hij zei, dat *"president Reagan van de werkelijke situatie in Polen niets begrijpt"*.

9. In de vroege ochtend van zondag 13 december, toen het nieuws van de 'noodtoestand' bekend werd, sprong de Poolse journalist Jerzy Zielenski van het dagblad "Zycie Warszawy" uit de derde verdieping van het flatgebouw waar hij in Warschau woonde. Eén dergenen die op zaterdag 19 december zijn begrafenis bijwoonde op het Cowazki-kerkhof in de Poolse hoofdstad,

zei: "Dit was niet alleen de begrafenis van Jerzy Zielenski, maar ook de begrafenis van onze hoge verwachtingen". Een Poolse schrijver zei tot de korrespondent van de "New York Times" over de afkondiging van de 'noodtpe-stand': "Dit is het einde van een droom". Inderdaad, slechts "dromers" konden menen, dat de door de progressieve managers van het Poolse staatskapi- talisme nagestreefde hervormingen of het tegen de strijd van de Poolse ar- beiders gerichte optreden van "Solidariteit" iets te maken had met een de- mokratie naar westers model. Wat die westerse "demokratie" zelf betreft: ze verhoudt zich tot de klassenstrijd van de arbeiders niet anders dan Ja- ruzelski. "Ik heb", schreef de bepaald niet met het bolsjewisme sympathi- serende Karel van het Reve op 19 december in "Het Parool", "Haig en Hel- muth Schmidt op de tv gezien. Ze zeggen het niet met zoveel woorden, maar ze spreken toch de hoop uit dat de Poolse generaals erin zullen slagen de Poolse arbeiders eronder te houden".

10. Het er onder houden van de Poolse arbeiders is niet hetzelfde als het eronder houden van "Solidariteit" of van zoiets als "Solidariteit". Nu in Polen eerst de traditionele bolsjewistische vakbond zich niet in staat heeft getoond de arbeidersklasse in toom te houden en vervolgens ook de zo- genaamde 'vrije' vakbond daarvoor niet berekend bleek, zal er een nieuw in- strument voor dat doel geschapen moeten worden. Met wat voor figuren en met welke figuren is tot op heden nog steeds een vraag. Jaruzelski en zijn medewerkers zijn, zo hebben ze doen blijken, best bereid om van de dien- sten van Lech Walesa gebruik te maken. Als deze op een dergelijk 'aanbod' positief zou reageren, dan zou dat niet onlogisch zijn, gezien zijn optre- den in het jongste verleden. Zou hij er negatief op reageren, dan zou dat begrijpelijk zijn, niet in het licht van zijn daden, maar gezien de illu- sies die hijzelf kennelijk omtrent zijn eigen historische rol koestert. Sa- menwerking van Walesa en Jaruzelski past bij de praktijk van "Solidariteit" maar vloekt met de mythe die langzamerhand als dik spinrag rond "Solidari- teit" geweven is. Tot die mythe behoort de verzekering van de ondergedoken Zbigniew Bujak, leider van de afdeling Warschau van deze vakbeweging, als zou van "Solidariteit" "geen collaboratie met de autoriteiten van staat en partij" verwacht kunnen worden. Immers: een dergelijke collaboratie heeft zo'n vijftien maanden lang bestaan. Onze opvatting is, dat "Solidariteit" in de vorm van de *mythe* niet herleven kan. De daartoe strekkende pogingen van Bujak en anderen zijn naar onze overtuiging vruchteloos. Wat wél herle- ven kan (en zal) is de door "Solidariteit" gevolgde praktijk, al zal die eventueel door een zich anders noemend instituut worden toegepast. Zodra dat het geval zal zijn, zal in Polen het *uur van de waarheid* aanbreken. Er zal dan blijken dat in Polen, zomin als waar ook, de fundamentele tegen- stelling niet die is tussen *politieke diktatuur* en *politieke vrijheid* maar die tussen *loonarbeid* en *kapitaal*. Wat er ook in Polen veranderen of niet veranderen zal, de klassentegenstelling die daar bestaat maakt het onver- mijdelijk, dat de klassenstrijd er weer zal opleven, zoals hij weer is op- geleefd na 1970/71 en na 1976.

=====

A A N W A T V O O R Z I E K T E L I J D T D E P. v. d. A. ?

"Het loopt", heeft dezer dagen de PvdA-voorzitter Max van den Berg tot een redakteur van NRC/Handelsblad gezegd, "in de politiek vaak anders dan je verwacht". Het loopt er, zo dient men zijn woorden te preciseren, niet zoals de politici het zich inbeelden, maar zoals de maatschappelijke verhoudingen het bepalen. Dat vormt de voornaamste verklaring voor datgene wat zich thans met en binnen de Paryij van de Arbeid afspeelt.

Aan wat voor ziekte lijdt zij en wat is daarvoor de geschiktste medicijn? Ons antwoord luidt als volgt:

Lang voordat de PvdA als burgerlijk-radikale en democratische partij wordt opgericht komt een proces op gang dat naar een bepaalde hervorming van de kapitalistische maatschappij voert. Dat proces te stimuleren en de hervorming te voltooien is wat deze partij zich ten doel stelt. *Schijnbaar* legt zij zich haar taken zélf op; in werkelijkheid worden haar die opgelegd door de samenleving. De wederopbouw van het bedrijfsleven na 1945 en de even snelle als grootscheepse industrialisatie hebben pas kans van slagen in een politiek en sociaal klimaat dat de voorwaarden schept voor een grotere arbeidsproduktiviteit. Zodra dat klimaat tot stand is gebracht, wanneer de politieke oftewel burgerlijke emancipatie van de arbeidersklasse een feit en het gebouw van de sociale wetgeving voltooid is, komt de PvdA voor ándere taken te staan. Als het ouderwetse kapitalisme eenmaal heeft plaats gemaakt voor het moderne kapitalisme, gaat het nog slechts om een rendabele produktie en komt het er op aan, dat de moderne kapitalistische machine zonder haperen funktioneert.

Dat laatste is, van ondernemersstandpunt gezien, een volstrekte voorwaarde voor de handhaving (en eventueel de verdere uitbouw) van alle sociale verworvenheden, of 't nu loonpeil of arbeidstijd betreft, dan wel uitkeringen en wettelijke voorzieningen. Waar kapitalistische, dat wil zeggen op loonarbeid en meerwaardevorming berustende, produktie heerst, komen bij teruglopende economie onvermijdelijk de sociale voorzieningen op de tocht te staan. In een dergelijke situatie wordt de PvdA als burgerlijke partij genoodzaakt tot een beleid, waarvoor ze, niettegenstaande haar burgerlijk karakter, niet of hoogst gebrekkig is toegerust als gevolg van de omstandigheden waaronder zij is geboren. Daarmee rijst de vraag of zij zich wel als burgerlijk-democratische partij zal kunnen handhaven, of niet een andere democratische partij haar zal overvleugelen nu de maatschappelijke ontwikkeling haar de wind uit de zeilen heeft genomen.

Paradoxaal genoeg bergt juist datgene wat op het eerste gezicht deze ernstige dreiging lijkt te kunnen afwenden voor het bestaan zélf van de PvdA de grootste gevaren in zich. Een koers namelijk die gericht is op een herstel van de rentabiliteit van het bedrijfsleven is uitermate zwaar, om niet te zeggen in het geheel niet te verteren voor een groot deel van haar achterban. We spreken van hen die altijd blind zijn geweest voor haar onmiskenbaar burgerlijk *wezen* en onvoorwaardelijk geloof hechten aan haar *mythe*. Die mythe komt hierop neer, dat de PvdA een socialistische partij zou zijn en dat zij voor de belangen van de werkenden en zwakken in de samenleving in het krijt zou treden.

Natuurlijk kan men betwijfelen of illusies wel 't betrouwbaarste middel zijn om kiezers aan een partij te binden. Een partij die ze doorprikt zal wellicht op smallere maar zeker op steviger basis komen te rusten. Zo

eenvoudig echter ligt het voor de Partij van de Arbeid niet. Haar mythe vormt in bepaald opzicht weliswaar haar zwakte, doch in een ander opzicht juist haar kracht. Het sprookje dat de PvdA een anti-kapitalistisch beleid zou voeren en vóór de arbeider op zou komen maakt haar bijzonder geschikt om als regeringspartner impopulaire maatregelen te "verkopen" in een tijd waarin het bedrijfsleven daarom vraagt. De betekenis daarvan zou men kunnen omschrijven met de woorden: "Wat Jan (van D '66) zich *niet* kan veroorzaken, dat kan Joop *wél*."

Dit houdt in, dat de PvdA ervoor dient te waken haar achterban al te zeer voor het hoofd te stoten. Wie haar, zoals één van haar voormannen in "Het Parool" gedaan heeft, verwijt dat ze in gebreke is gebleven de financieel-ekonomische problemen fier en moedig aan te pakken 1), die vergeet dat zij zich slechts als partij kan handhaven, wanneer zij er in slaagt 't vertrouwen van de heersende klasse te behouden zonder dat van vele kiezers te verliezen. Wie daarentegen haar moed prijst omdat ze tot nog voor kort bezette stellingen prijs geeft, ziet over het hoofd, dat hier minder van politieke moed dan wel van een gebiedende maatschappelijke noodzaak sprake is. De PvdA verkeert in een crisis omdat zij op het kapitalistisch kompas dient te varen hoeveel spanningen met de achterban dat ook veroorzaakt. Zij kan geen *demokratische-partij-van-gisteren* blijven in een tijd waarin een andere partij zich krachtig aandient als de *demokratische-partij-van-morgen*. Als de PvdA niet eveneens een democratische partij van morgen wordt, loopt zij de kans om "morgen" niet meer te bestaan.

- o -

De crisis van de PvdA wordt niet hierdoor veroorzaakt, dat zij de *socialistische erfenis* slecht zou hebben beheerd. Wat wijlen de SDAP, wijlen de Vrijzinnig Democratische Bond en wijlen de Christelijk Democratische Unie als erflaters ook aan de Partij van de Arbeid mogen hebben meegegeven, in géén geval iets waarop het woord *socialisme* ook maar in de verste verte van toepassing zou zijn.

Onze eeuw was nog maar nauwelijks begonnen en de SDAP was nog maar net precies de kleuterleeftijd gepasseerd, toen een kritikus als *J. Saks* konstateerde, dat tot de oprichting van deze partij, die - ofschoon "*zonder arbeiders in den beginne*" - voorgaf een arbeiders-partij te zijn, in belangrijke mate de stoot werd gegeven door "*bourgeois-elementen*". Dezelfde kritikus verklaarde ook, dat de SDAP, hoewel zij zich sociaal-democratisch noemde, in wezen kapitalistische trekken vertoonde. Er was om dat te kunnen vaststellen op het moment dat hij dat schreef een scherp ontleedmes nodig. Daaraan bestond niet zoveel behoefte meer toen de werkelijke trekken van die SDAP zich hoe langer hoe duidelijker begonnen af te tekenen. Weldra kon ook iemand die slechts de botte bijl hanteerde haar karakteriseren als "*de uiterste linkervleugel van een liberaal blok*". In die fase van haar ontwikkeling kon men haar slechts met de grootste moeite onderscheiden van de linkerkant der vrijzinnig-demokraten. Betrekkelijk kort daarna kon men dat in het geheel niet 2).

Bij het uitbreken van de tweede wereldoorlog bestonden er in Nederland drie *burgerlijk radikale* partijen, waarvan de SDAP de oudste was en de CDU de jongste. Dat de CDU zichzelf als een *rechtse* partij verstond en zich uitdrukkelijk ook zo noemde verandert evenmin iets aan deze realiteit als de omstandigheid dat de SDAP zichzelf voor een *anti-burgerlijke*- en

anti-kapitalistische partij hield. En het is deze burgerlijk radikale werkelijkheid van de bewuste drie partijen geweest die ze heeft doen opgaan in één nieuwe Partij van de Arbeid. Het was een ontwikkeling, die al vóór de oorlog binnen elk der drie samenstellende delen voor wenselijk, dat wil zeggen: voor mogelijk en noodzakelijk werd gehouden.

In februari 1946 beleefde men een krachtenbundeling van het burgerlijk radikalisme. De oprichting van de PvdA op de 9e van die maand betekende geen breuk het het SDAP-verleden. Gebroken werd er slechts met de tot dan toe opgehouden schijn, dat de SDAP iets anders dan de VDB zou zijn of dat haar sociale streven zou verschillen van dat van de CDU. Niemand kon nog langer volhouden, dat de SDAP een radikaler koers zou varen dan de demokraten uit het vrijzinnige of het christelijke kamp. Evenmin had het nog zin om te beweren, dat deze burgerlijker of braver waren dan 't gezelschap rond de oude Drees.

Dit betekent natuurlijk niet dat er na de oorlog in Nederland niets veranderde. Integendeel, de maatschappelijke verhoudingen ondergingen een ingrijpende wijziging tengevolge van de reeds genoemde industrialisatie. Mede door 't optreden van de PvdA, evenals de SDAP destijds de progressieve vertegenwoordigster van het meest vooruitziende deel van het Nederlandse ondernemerdom, voltrok zich een modernisering van de samenleving. Tegelijkertijd werd het optreden van de PvdA juist door het moderniseringsproces bepaald.

- o -

Doordat in het verleden van vóór de eerste wereldoorlog de radikaal-burgerlijke hervormingsbeweging ooit in de gedaante van een *arbeidersbeweging* is ontstaan (wat daarmee verband hield dat de modernisering van het kapitalisme de politieke emancipatie van de arbeidersklasse vooropstelde) kreeg deze beweging een *ideologisch* karakter, hield zij er politieke *idealen* op na, waarachter in werkelijkheid praktische *belangen* schuilgingen. Zolang deze idealen korrespondeerden met maatschappelijke behoeften werden ze, zoals een bekend strijdlid het uitdrukte, als een *heilig ideaal* ervaren. Toen zich in de samenleving andere behoeften aandienenden verbleekten ze. Het vuur doofde, mede doordat naarmate de emancipatie van de werkers haar voltooiing naderde, allerlei speciaal ten behoeve van die emancipatie gestichte nevenorganisaties der hervormingsbeweging stuk voor stuk van het toneel verdwenen. Meteen ook diende zich de noodzaak aan van een ander type radikalisme, van een democratische partij van een ander soort, één die zakelijk en *pragmatisch*, dat wil zeggen: niet ideologisch wilde zijn.

Niet enkel in Nederland was aldus de gang van zaken. In Groot-Britannië maakt de Labourpartij een nog veel ernstiger crisis door dan de PvdA. Naast die Labourpartij is daar als nieuwe zakelijke en pragmatische partij de SDF van Shirley Williams ontstaan als de exponent van toekomstige ontwikkelingen in het Britse kapitalisme. Ook elders zijn binnen de traditionele hervormingspartijen soortgelijke problemen gerezen als waarvoor de PvdA zich ziet geplaatst. In de beschouwingen omtrent haar malaise die wij tot dusver onder ogen hebben gekregen wordt van de analogie met 't buitenland met geen woord gerept. Nochtans vormt deze analogie een duidelijke aanwijzing, dat de crisis in de PvdA *niet* voortspruit uit de jongste kabinetsformatie, evenmin uit de vorige kabinetsformatie of uit de bijzondere verhoudingen in de Nederlandse politiek. De oorzaak van de moeilijkheden

ligt dieper. Maar natuurlijk is het feit dat de PvdA medeverantwoordelijkheid heeft aanvaard voor het tweede kabinet Van Agt daarop niet zonder invloed gebleven en het heeft de moeilijkheden in ieder geval verscherpt.

- o -

Het tweede kabinet Van Agt heeft zich tot taak gesteld, door middel van bezuinigingen de rentabiliteit van het bedrijfsleven op te vijzelen. De PvdA heeft te kennen gegeven, dat zij zich bepaald niet aan die taak onttrekken wil en dat zij na de bezuinigingen die aan de orde zijn, *nieuwe* bezuinigingen niet uit de weg zal gaan. De partij beseft, dat haar betekenis als politieke faktor staat of valt met de mate waarin zij de behoeften van het kapitalisme onderkent. Vandaar dat zij *"de indruk wil wegnemen dat zij zich niet bekommert om 't herstel van het bedrijfsleven"*. *"We moeten"*, verklaarde haar financieel en sociaal-ekonomisch expert Arie van der Hek tegenover de "Haagse Post", *"ervoor zorgen, dat de loonkosten per eenheid produkt in onze industrie op een gelijk niveau komen te liggen als dat bij onze konkurrenten"*. Werkgeversvoorzitter Chris van Veen zou het hem moeilijk kunnen verbeteren. En ook indien Den Uyl (in NRC/Handelsblad van 16 januari) zich niet nadrukkelijk verontrust had getoond over het zetelverlies van zijn partij aan D '66 - een verontrusting waarvan hij later ook voor de televisie nog eens blijk zou geven - dan nog zou het wel duidelijk zijn tot wie een uitspraak als die van Van der Hek gericht is.

't Zijn de verkiezingscijfers, meer nog recente verkiezingsprognoses, die in de PvdA paniek teweeg hebben gebracht. Dat heeft geresulteerd in wat partijvoorzitter Max van den Berg *"een nieuwe realistische koers"* genoemd heeft, een koers waarvan hij verwachtte *"dat de partij weer herkenbaar wordt voor een deel van de oude kiezers"*. Geen twijfel of hij had het oog op de progressieve intellektuelen en jonge managers die vorig jaar mei de partij van Terlouw aan haar zetelwinst hebben geholpen. En niet alleen tot hen, maar tot alle ondernemers en tot de regeringspartners riep dezelfde Van den Berg met nog veel krassere bewoordingen dan Van der Hek heeft gebezigd: *"Er is voor ons maar één inzet: het voortouw nemen bij de bezuinigingen en tegelijk maatschappelijke hervormingen doorvoeren, hetgeen in een tijd van ekonomische teruggang juist heel belangrijk is."*

"Het voortouw nemen bij de bezuinigingen". Kan men zich iets voorstellen dat méér vloekt met de mythe, dat de PvdA, zij het op ietwat andere wijze dan de SDAP van weleer, toch net als deze *"het rode vaandel volgen"* zou? De verklaring is natuurlijk deze, dat zowel de gangbare mythe omtrent de PvdA als die omtrent de vroegere SDAP dit gemeen hebben met alle andere mythen, dat zij op gespannen voet staan met de werkelijkheid. En voor de PvdA is het moment gekomen, dat zij de werkelijkheid in het gezicht moet zien.

- o -

De werkelijkheid waarmee de PvdA gekonfronteerd wordt is erg gekompliseerd. Als burgerlijke partij heeft zij slechts toekomst in de moderne samenleving bij een praktische en realistische aanpak van de problemen, waarvoor de ideologische ballast van het verleden een belemmering vormt. Desondanks kan zij deze niet volledig overboord werpen. Die ideologische ballast is namelijk onontbeerlijk als zij de schijn wil ophouden, die het mo-

gelijk moet maken aan het proletarische deel van haar achterban de bittere pil van de afbraak der sociale zekerheden te slijten. Om straks niet als een uitgeknepen citroen na een geforceerde kabinetsskrisis te worden weggesmeten moet zij zo duidelijk mogelijk doen blijken, dat ook zij zich op de bodem van het kapitalisme plaatst. Om nu zo goed mogelijk het vuile werk op te knappen waarvoor zij, zij het dan stilzwijgend, is ingehuurd moet ze dat feit juist zo goed en zo kwaad als ze kan verhullen.

Alles bij elkaar genomen bevindt de PvdA zich waarlijk in een allesbehalve benijdenswaardige positie. Geen wonder dat haar vice-voorzitter Stan Poppe aan een redakteur van "De Groene Amsterdammer" moest bekennen, dat hij wel wist *"dat er met het nodige wantrouwen naar ons wordt gekeken."* Dat wantrouwen heerst (nog) bij het ondernemersdom en (reeds) bij de arbeidersklasse. Vandaar dat voor dat open venster van het PvdA-huis dat uitkijkt op het bedrijfsleven, de heer Van den Berg met luider stem geroepen heeft dat de partij *"niet langer drammerig en betweterig wil zijn, althans niet langer zo wil overkomen"*. En vandaar dat voor het tegenoverliggend venster de heer Den Uyl aan de argwanend luisterende arbeiders verzekerde, dat *"de indruk dat de PvdA-top tot een geheel nieuwe koers zou hebben besloten, voor het grootste deel op schijn berustte"* 3).

Zijn mededeling was niet minder juist dan welke ook van de heer Van den Berg. De PvdA van morgen zal in zoverre niet van de PvdA van vandaag of van gisteren verschillen, als haar beleid altijd al op kapitalistische ontwikkelingen was geënt. Voor zover er van beleidsverandering sprake is, gaat het niet om een *wezenlijke* verandering. Overigens strekte de mededeling waarmee de heer Den Uyl de schijn van een verandering trachtte af te zwakken er alleen maar toe om een andere schijn nog eens te versterken: die welke het aanzien heeft geschonken aan de socialistische mythe.

Hoe lang die mythe in hoofden en harten voort zal leven valt onmogelijk te voorspellen. Feit is het, dat de jongste ontwikkelingen in de achterban van de PvdA niet weinig beroering hebben gewekt. Of het juist is, gelijk men beweerd heeft, dat het laatste restje vertrouwen van de arbeiders in de regeringspartijen en dus ook in de PvdA verspeeld is, staat te bezien. Maar het is naar onze mening wel zeker, dat met de oprichting van *"een nieuwe partij voor werknemers"* en dan nog wel *"onder de vlag van de vakbeweging"* - gelijk als idee geopperd is - alleen maar nieuwe teleurstellingen zouden worden toegevoegd aan die welke de arbeiders reeds hebben moeten slikken. Een arbeiderspartij onder de vlag van de vakbeweging, dat is net precies het soort organisatie, waarvan de in ontbinding verkerende Britse Labourpartij thans het onwelriekend voorbeeld is. De geschiedenis van de arbeidersbeweging en van de beweging der arbeiders kan niet worden teruggedraaid. Evenmin bestaat er voor de ziekte van de PvdA een afdoende medicijn. 't Perspektief dat daarmee geopend wordt is dat van de zelfstandige arbeidersstrijd. Da's een perspectief waarvan de leiders van de PvdA onmogelijk geloven kunnen. Maar juist daarom zullen zij eerder dan hun wel lief is door de zelfstandig optredende arbeiders verrast worden. Daaraan helpt zelfs geen lieve of boze meneer Kok.

-
- 1) Peter Lansbergen, *"De PvdA speelde te lang mooi weer"*, "Het Parool" van 12 januari 1982.
 - 2) Vgl. de opstellen *"Uit vroeger dagen"*, *"Naar rechts of naar links?"* en *"Het geval-Leeuwenberg"* van J. Saks, opgenomen in

diens twee bundels "Socialistische opstellen".

- 3) Partijleider Den Uyl op zaterdag 23 januari in een radio-uitzending van de Vara.

=====

B E S C H O U W I N G E N O V E R D E S T R I J D V A N D E
F I A T - A R B E I D E R S I N T U R I J N

Diegenen onder onze lezers die de Duitse taal machtig zijn bewijzen we wellicht een dienst, door er hun aandacht op te vestigen dat er dezer dagen een - vrij omvangrijke - brochure is verschenen met diverse teksten die betrekking hebben op de strijd die de arbeiders van de Fiat-fabrieken in Turijn tussen 1974 en 1980 hebben gevoerd. Alle teksten zijn door de samensteller en uitgever van het geschrift uit het Italiaans vertaald.

De brochure heet:

FIAT: Klassenkämpfe in Turin 1974-1980.

De opstellen die erin zijn opgenomen behandelen de volgende onderwerpen:

- Arbeidersstrijd in Turijn 1974-1980: hypothesen over de ontwikkeling van de herstrukturering bij FIAT;
- De "nieuwe beweging" in Italië. Gedachten over de eenenzestig ontslagen bij FIAT in oktober 1979;
- Wat zijn de konsekventies van de subjektieve houding der arbeiders? Een analyse van de strijd bij FIAT in de herfst van 1980;
- Krisis van het systeem en crisis van de partij van het kapitaal;
- Het statuut van de partij van de leiders: "Angst voor de proletarisering" en "Trouw aan de ondernemers";
- De filosofie van de nederlaag. Een kritisch commentaar bij de voorafgaande teksten.

De prijs van de brochure bedraagt DM 5,- oftewel f 5,50 (bij vooruitbetaling). Bestellingen kunnen geschieden door overmaking van 't verschuldigde bedrag op giro 30 76 95 t.n.v. "Daad en Gedachte", Lelystad. Men moet er wel rekening mee houden, dat levering (vanuit Duitsland) enkele weken zal kunnen duren.

=====